

- Zelinskyi, 2016* – Zelinskyi M. V. Ukrainiske pytannia u publitsystychnii i politychnii diialnosti Romana Dmivskoho (1888-1939 rr.): Avtoref. dys. kand. ist. nauk: 07.00.02 – vsvitnia istoriia / Chornomorskyi derzhavnyi universytet imeni Petra Mohyly. Mykolaiv, 2016. 24 s.
- Kalakura, 2007* – Kalakura O. Ya. Poliaky v etnopolitychnykh protsesakh na zemliakh Ukrainy u KhKh stolitti / O. Ya. Kalakura // K. : Znannia Ukrainy, 2007. 508 s.
- Komar, 2011* – Komar V. L. Kontseptsiiia prometeizmu v Politytsi Polshchi (1921 – 1939) / V. L. Komar // Ivano-Frankivsk: Misto NV, 2011. 360 s.
- Kramar, 2004* – Kramar Yu. V. Polityka voievody H. Yuzevskoho stosovno ukrainskoi kooperatsii na Volyni u mizhvoiennyi period / Yu. V. Kramar // Cherkasy: Ukrainskyi selianyn, 2004. Vyp. 8. S. 240-243.
- Kretynyn, 2014* – Kretynyn S. V. «Polsha dlia Poliakov»: polytyka polonyzatsyy u raznemechyvanyia v Polshki i Respublyke v pervoi polovyni 1920-kh hodov / S. V. Kretynyn // Vestnyk Voronezhskoho hosudarstvennogo unyversyteta. Seryia: Ystoryia. Polytolohyia. Sotsyolohyia, 2014. – №1. – S. 51-57.
- Makarchuk, 1997* – Makarchuk S. A. Ukrainska respublika halychan: [narysy pro ZUNR] / S. A. Makarchuk // Lviv: Svit, 1997. 190 c.
- Makarchuk, 2008* – Makarchuk S. Zakhidna Volyn u 20–30–ykh rokakh KhKh st. (etnosotsialni ta politychni vidnosyny v kraii) / S. Makarchuk // Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist, 2008. Vyp.17. S. 226 – 238.
- Monolatii, 2016* – Monolatii I. S. Vzaiemodiia etnichnykh politychnykh aktoriv na zakhidnoukrainskykh zemliakh u modernu dobu / I. S. Monolatii // S.P.A.C.E. 2016 №1. S. 102-109.
- Shchehelska, 2008* – Shchehelska Yu. Vplyv politychnykh pohliadiv polskykh myslyteliv na rol, mistse ta tsyvilizatsiinu misiui Polshchi i poliakiu u sviti, na formuvannia intehrovanoho obrazu krainy / Yu. Shchehelska // Viche, 2008. – №1. S. 51–53.
- Yuzevskiy, 2017* – Yuzevskiy H. Zamist shchodennyka / H. Yuzevskiy // Za red. M. Kucherepy. Luts : Vezha-Druk, 2017. 168 s.

УДК 323.15(477)«1914/1918»:930.1

Віталій Коцур,
старший науковий співробітник
відділу національних меншин
Інституту політичних і
етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса НАН України

Vitaliy Kotsur,
PhD (Politicalology),
senior research scientist of
department of national minorities
of I.F. Kuras Institute of Political
and Ethnic Studies of the National
Academy of Sciences of Ukraine.

E-mail: kotsurv@ukr.net
ORCID 0000-0001-6647-7678

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ УКРАЇНИ В ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВИМІРАХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

У цій статті розкриваються історико-політологічний дискурс суспільно-політичної діяльності національних меншин України в геополітичних вимірах Першої світової війни. З'ясовано особливості участі національних меншин України в політичних процесах у роки першої світової війни (1914-1918 рр.).

З'ясовано сутнісні ознаки наукового дискурсу з проблеми національних меншин у політичних процесах у 1914-1918 рр.. Визначено причинно-наслідкові зв'язки розвитку національних рухів тих років. Виокремлено особливості національних рухів на Наддніпрянській та Західній Україні. Встановлено закономірності в національній політиці Австро-Угорщини та Російської імперії. Виокремлено пріоритетні напрями наукових досліджень з проблематики національного питання напередодні першої світової війни. Досліджено участь етнічних спільнот у першій світовій війні, зокрема, організація національних рухів, становище національних меншин в умовах воєнних дій, політика урядів Австро-Угорської та Російської імперії у сфері етнонаціональних відносин та ін. Виявлено, що історичні

причини, передумови, підготовка та перебіг подій першої світової війни лишається предметом активного наукового пошуку сучасними істориками. Важливе місце в них посідають дослідження національного питання в країнах Європи, а також Російській імперії. Автори звертають увагу на переслідування етнічних спільнот, депортації (німців, австрійців, угорців, євреїв та ін.), погроми, а також утиски етнічних спільнот, які проживали у прифронтовій зоні. Така ситуація зумовлювала загострення національного питання та поширення рухів, спрямованих на самовизначення.

Ключові слова: історико-політологічний дискурс, Перша світова війна, політичні процеси, національні рухи, національні меншини України, Австро-Угорська імперія, Російська імперія.

This article exposes historical and political discourse of socio-political activity of national minorities of Ukraine in geopolitical dimensions of the First World War. Features of participation of Ukrainian national minorities in political processes during the First World War (1914-1918) were clarified.

Core features of scientific discourse about the problem of national minorities in political processes in 1914-1918 were found out. Causations and effects of the development of national movements during those years are identified. Specifics of national movements in the Dnieper and Western Ukraine were distinguished. Regularities between laws and national politics of Austro-Hungarian Empire and Russian Empire were defined. Priority areas of scientific affairs among the problems of national issues during the period of First World War are determined. Participation of ethnic communities in the First World War, especially organization of national movements, situation among national minorities in conditions of military actions, politics of the governments of Austro-Hungarian and Russian empires in the field of ethno-national relations, etc., were investigated. It was revealed that historical reasons, background, preparations and course of events of the First World War remains one of the top subjects of active scientific research among modern historians. An important place in that list of themes is taken by research of national issues in Europe and Russian Empire. Authors draw our attention on persecution of ethnic communities, deportations (of Germans, Austrians, Hungarians, Jews, etc.), massacres, and harassments of ethnic communities living near the frontline area. Such situation led to the sharpening of national question and spreading of movements aimed at national self-determination.

Keywords: historical and political discourse, World War I, political processes, national movements, national minorities of Ukraine, Austro-Hungarian Empire, Russian Empire.

Постановка проблеми. В умовах незалежної Української держави актуалізується проблематика політичних процесів на теренах – новому України на початку ХХ ст. Зважаючи на те, що ключові передумови українського державотворення сформувалися наприкінці ХІХ ст., а фактично приводом для національного відродження стала перша світова війна, важливе місце посідає дослідження етнонаціональних особливостей на теренах України в цей час. Відповідно аналіз і синтез наукових напрацювань, а саме: мемуарів, спогадів очевидців, програмних документів політичних партій тих часів, у яких відтворюються особливості участі етнічних спільнот в національних рухах і подіях першої світової війни має важливе теоретичне та практичне значення для дослідження історії державотворення України.

Метою статті є висвітлення особливостей участі національних меншин України в політичних процесах у роки першої світової війни (1914-1918 рр.) у науковому історико-політологічному дискурсі.

Розкриваючи сутнісні ознаки наукового дискурсу з проблеми національних меншин у політичних процесах у 1914-1918 рр., слід причинно-наслідкові складники розвитку національних рухів, виокремити їхні особливості на Наддніпрянській та Західній Україні, а також встановити деякі закономірності в національній політиці Австро-Угорщини та Російської імперії. Слід виокремити пріоритетні напрями наукових досліджень з окресленої проблематики: національне питання напередодні першої світової війни, участь етнічних спільнот у першій світовій війні, організація національних рухів, становище національних меншин в умовах воєнних дій, політика урядів Австро-

Угорської та Російської імперій у сфері етнонаціональних відносин та ін. Досліджуючи національні меншини України в період першої світової війни, автори монографії «Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект» відзначали його строкатий склад. Відповідно, посилаючись на «Статистический ежегодник (1918)», вони розкрили кількісний склад, особливості розселення національних меншин. Так, станом на 1 січня 1916 р. на території України мешкало 2463 тис. євреїв, 565 тис. німців, 445 тис. поляків, 755 тис. молдаван і румун та ін. [*Національні меншини України у...*, 2000: с. 12].

Досліджуючи українську історіографію першої світової війни, І.Г. Лозинська дійшла висновку, що українські історики намагалися розкрити події і процеси у період 1914-1918 рр. в Галичині та Наддніпрянщині насамперед з огляду розвитку національно-визвольні рухи [*Лозинська, 2008: с. 139-141*]. Відомо, що в роки першої світової війни українці були поділені і входили як до Російської імперії, так і до Австро-Угорщини, а відтак змушені були ворогувати один з одним. Водночас, як відзначають автори праці «Політична історія України ХХ століття», це також дало поштовх українцям формувати низку національних організацій з метою об'єднання та визволення України [*Кудряченко, Калінічева, Костиря, 2006: с. 92-103*]. Відзначимо, що на Західній Україні національні рухи мали більші можливості здійснювати власну політичну та громадську діяльність. Натомість на території Наддніпрянської України вони переслідувалися зі сторони російської влади. У колективній монографії «Українське суспільство на шляху до політичної нації: історія і сучасність», відзначається, що напередодні Першої світової війни Департамент поліції МВС Російської імперії здійснював нагляд за українськими національними рухами, а у воєнний період робив спроби шляхом репресій знищити ці рухи [*Українське суспільство на шляху...*, 2014: с. 35-36].

Історичні причини, передумови, підготовка та перебіг подій першої світової війни лишається предметом активного наукового пошуку сучасними істориками. Чільне місце в них посідають дослідження національного питання в країнах Європи, а також Російській імперії. Аналіз праці А. Лозинського «Сучасна історіографія про сутність і зміст «українського питання» напередодні першої світової війни», засвідчив значний інтерес вітчизняних та іноземних дослідників до проблеми самовизначення українців напередодні першої світової війни [*Лозинський, 2016: с. 155*]. Відповідно «українське питання» напередодні та у роки війни займало чільне місце в контексті зовнішньої політики європейських держав, а відтак це зумовлювало його актуалізацію у цей період. О. Мазур та І. Баран відзначали, що українське національне питання було лише приводом для реалізації власних інтересів іншими країнами, зокрема Росією [*Мазур, Баран, 2014: с. 70-74*]. В. Венгерська указувала на те, що Австро-Угорщина мала сумніви стосовно лояльності українців, а Російська імперія сприймала їх як потенційних «мазепенців». Такий підхід певною мірою позначився на формуванні національних рухів, та в подальшому – українському державотворенні [*Венгерська, 2014: с. 2*]. Саме тому, важливо розкрити у цьому контексті національних меншин України, які на початку ХХ ст. відігравали помітну суспільно-політичну роль у європейській історії. Зокрема, О. Погуляєв, характеризуючи національні меншини Правобережжя напередодні Української

революції, характеризував не лише строкатість етнічного складу, але й особливості їхнього проживання, сферу діяльності, суспільно-політичні орієнтири тощо. Автор більшу увагу приділив євреям, німцям, чехам, полякам, росіянам, молдаванам, румунам та ін. Зокрема, дослідник відзначав не лише їхню участь у громадсько-політичному чи економічному житті, але й указував на зміни, які вони зазнавали в умовах Першої світової війни [Погуляєв, 2016: с. 65-72].

Чільне місце в окресленій проблематиці першої світової війни належить з'ясуванню діяльності політичних партій та рухів, а також їхнє ставлення до національного питання. У монографії В. Головченка та В. Солдатенка «Українське питання в роки Першої світової війни» відзначалося, що зі створенням Союзу визволення України (СВУ), розпочалася кампанія із заклику до етнічних спільнот в Україні, та до західних країн щодо боротьби проти Російської імперії. Дослідники навели приклад відозв СВУ до румунів, болгар, турків [Головченко, Солдатенко, 2009: с. 55-56]. Втім, як відзначає О. Черемісін, громадські та політичні організації національних меншин, в більшій мірі Півдня України, були не готові до співпраці з українськими національними силами до 1917 р., а всю свою діяльність вони спрямовували на вирішення проблем національної ідентифікації [Черемісін, 2017: с. 112]. Т. Макаренко зазначала, що у період становлення Центральної Ради питання співпраці організацій етнічних спільнот з українськими поступово набувало конструктивного з метою розбудови демократичного суспільства. Водночас, дослідниця прагнула довести той факт, що самостійники намагалися першочергово забезпечити захист національних прав українців, при цьому не порушуючи права інших народів [Макаренко, 2013: с. 28]. О. Ядловська зазначала, що у період діяльності Центральної Ради найбільш результативною була робота в сфері етнополітики. Втім, на її думку, гасла самостійників лише відштовхували інші українські сили, які нерішуче намагалися вирішувати національне питання [Ядловська, 2013: с. 129].

Бойові дії першої світової війни зумовили міграційні процеси на території України. Зростання біженців з Бессарабії, Закарпаття, Галичини, Волині загострило проблему стосовно їхнього облаштування на території підконтрольній Російській імперії. Т. Лихачова розкрила особливості працевлаштування польських біженців. Вона відмічала, що у багатьох губерніях України діяли організації, які забезпечували поляків роботою, харчуванням та медичною допомогою. Водночас, дослідниця наголошувала на тому, що попри це, багато біженців не могли працевлаштуватися, оскільки за офіційними даними вони були непрацездатними, а відтак поставала проблема стосовно забезпечення існування цієї групи [Лихачова, 2014: с. 71]. Водночас, масова міграція представників польського етносу до України зумовив бурхливий розвиток польської преси, про що детально розривала у своїй статті «Польська преса в громадсько-політичному житті України в роки першої світової війни» О. Білобровець [Білобровець, 2014: с. 175]. Дослідниця відмічала, що польським біженцям на території України допомагала як місцева влада, так і громада та поміщики [Білобровець, 2015: с. 103].

Важливе значення для комплексного вивчення етнонаціональних відносин на теренах України в роки першої світової війни має вивчення особливостей громадсько-політичної діяльності національних меншин у регіональному розрізі. Враховуючи це, найбільш досліджуваними під кутом зору сучасного дискурсу, стали Південна Україна, Бессарабія, Закарпаття, Західна Україна. Ці регіони вирізнялися насамперед активним рухом національних організацій, зокрема російських, єврейських, польських, румунських, угорських. Характеризуючи Південну Україну, О. Ядловська розкрила етнічний склад населення напередодні Української революції 1917-1921 рр. [Ядловська, 2011: с. 83], а також участь у ній окремих національних організацій на початку ХХ ст. Чільне місце у її публікаціях відведено єврейській громаді. На думку дослідниці, напередодні революційних подій 1917 р. на території Південної України діяла низка єврейських громадсько-політичних організацій, зокрема Бунд, «Поалей-Ціон», Спілка досягнення рівноправ'я євреїв в Росії, Єврейська територіальна організація в Одесі, низка сіоністських рухів та ін. Як відмічала О. Ядловська, їхня активізація припадала саме на період першої світової війни та початку Української революції [Ядловська, 2016: с. 33]. О. Черемісін зазначав, що ще до початку першої світової війни єврейські організації Півдня України намагалися вирішувати власні національні питання. Водночас дослідниця зазначала, що в цьому регіоні активну політичну та культурну діяльність реалізовували й інші національні меншини, а саме: болгари, вірмени, турки, татари, литовці та ін., які утворювали територіальні організації [Черемісін, 2017: с. 103].

Помітне місце у громадсько-політичному житті Півдня належало російській спільноті, яка не вважала себе меншиною та мала більші можливості в порівнянні з іншими етносами. У цьому регіоні проживало найбільше росіян – 2 млн. 360 тис. осіб [Національні меншини України у..., 2000: с. 12]. Загалом росіян в Україні, станом на 1 січня 1916 р., проживало близько 3,5 млн. осіб. М. Лазарович, досліджуючи російську національну меншину в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., відмічав, що росіяни мали більші переваги в підприємницькій діяльності і фактично на території України мали домінуючі позиції серед інших представників етнічних спільнот [Лазарович, 2014: с. 87-89]. І. Терлюк зазначав, що упродовж другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст. спостерігалось найбільше переселення росіян саме в Південну Україну з Воронежської, Курської, Орловської, Пензенської, Рязанської, Тамбовської і Тульської губерній [Терлюк, 2015: с. 313].

У своїй статті «Південноукраїнський фактор у Першій світовій війні» Г. Турченко відзначала етносоціальний склад регіону, а також особливості політики місцевої влади стосовно національних меншин. Найбільш численними етнічними спільнотами краю станом на 1914 р. були українці (56,7 %), росіяни (21,2 %), євреї (7,4 %), німці (4,4 %), греки (3,5 %) та інші [Турченко, 2003: с. 202]. Відповідно, як відмічає дослідник, на початку першої світової війни уряд Російської імперії розгорнув кампанію проти німецької спільноти, що зумовило часткову їхню асиміляцію. Однак, як відмічає Г. Турченко, апофеозом боротьби проти окремих спільнот стали закони від 2 лютого 1915 р. «Про землеволодіння і землекористування у державі Російській австрійських, угорських, німецьких і турецьких підданих», «Про припинення землеволодіння і землекористування

австрійських, угорських, німецьких вихідців у прикордонних місцевостях», «Про землеволодіння і землекористування деяких розрядів австрійських, угорських та німецьких вихідців, що перебувають у російському підданстві», які спричинили втрату земельних володінь колоністами зазначених у документах національностей, а також їхнього виселення до азіатської частини Росії [Турченко, 2003: с. 164-165]. В. Адамовський зазначав, що німці зазнали найбільших утисків під час депортацій, у результаті яких значна частина представників цієї спільноти загинула. Звісно ці акції також мали негативні наслідки для економіки, оскільки німецькі колонії досить потужно розвивалися і давали значний прибуток до бюджету [Адамовський, 2016: с. 223-226]. О. Ядловська відзначала, що до початку Першої світової війни німецькі колонії стали важливим соціально-економічним чинником розвитку Південної України, а заможність колоністів безперервно зростала [Ядловська, 2011: с. 83-86]. Дослідник А. Кудряченко наводить дані стосовно зростання німецьких колоній на території Херсонської, Таврійської та Катеринославської губерній. Так, у 1915 р. вони нараховували відповідно 185, 329 та 233. Якщо порівнювати з даними за 20-ті рр. XIX ст., то кількість колоній зросла в рази [Кудряченко, 1994: с. 20].

Низка етнополітичних досліджень присвячені також болгарській етнічній спільноті. О. Ядловська зазначала, що в основній масі болгар, частина яких була підданими Російській імперії, а частина Болгарії, займалися сільським господарством [Ядловська, 2011: с. 83-86]. М. Лазарович констатував факт заняття болгарською спільнотою землеробством, при цьому зазначаючи, що станом на 1914 р. їй належало 151 347 дес. землі [Лазарович, 2013: с. 187]. Відповідно, Г. Турченко відзначала, що під час Першої світової війни, через обмеження цієї спільноти у правах, спостерігалися негативні тенденції у цій галузі на Півдні України. Насамперед дослідниця пояснювала це занепадом городництва, як традиційної галузі болгарського населення. Через висилку болгар знижувалася кількість овочів на ринку, а їхня ціна зростала, що спричинювало нестачу городини [Турченко, 2003: с. 205]. М. Лазарович відзначав, що жорсткі заходи проти болгар (підданих Болгарської держави) не вплинули на настрої болгарської меншини (підданих Російської імперії), більше того, вони висловлювали підтримку Російській імперії, а також протестували проти зовнішньої політики Болгарії та назрівання воєнних дій, що зумовлювало б негативні наслідки для колоністів [Лазарович, 2013: с. 189].

Особливості етнотомографічного складу Бессарабії, а також політика Російської імперії та країн Європи стосовно цього регіону впливали на ключові етнополітичні процеси в регіоні. В. Дроздов, посилаючись на «Огляд Південної Бессарабії за 1913 рік», відзначав, що на початку XX ст. етнічний склад населення Бессарабії був різноманітним. Він також указував на те, що українців, росіян і білорусів у документі було об'єднано в одну категорію – «русские», яка становила найбільший відсоток населення в регіоні. Друге і третє місце за чисельністю посідали євреї та молдавани відповідно. Дослідник, також, відмітив зростання міського населення Бессарабії упродовж 1904-1916 рр. [Дроздов, 2017: с. 141-142]. О. Михайлов зазначав, що згідно з переписом населення 1897 р. найбільшою етнічною спільнотою, що проживала в Бессарабії наприкінці XIX –

початку ХХ ст. були молдавани [Михайлов, 2017: с. 273]. В. Тучинський стверджував, що на завершальному етапі Першої світової війни «Бессарабське питання» актуалізувалася, зокрема, через революційні події в Росії, підвищений інтерес Румунії, а також прагнення населення регіону до незалежності [Тучинський, 2015: с. 102].

Окремим напрямком дослідницьких практик стали вивчення міграційних процесів у Бессарабії в роки Першої світової війни. Зокрема, І. Татаринів намагався розкрити вплив воєнних дій на міграцію в регіоні, та їх наслідки. Він розкрив кілька хвиль міграцій, які були зумовлені евакуацією населення, біженством (в основному румунського населення до Південної Бессарабії) мобілізацією на фронт чи роботи, депортацією. Так, якщо мобілізація чи евакуація були здебільшого тимчасовим явищем і не впливали на загострення «національного питання», то депортація зумовлювала порушення проблеми етнополітичної стабільності в регіоні, що безумовно провокувало на конфліктні ситуації. Здебільшого депортацій зазнавали етнічні німці, які проживали в регіоні [Татаринів, 2017: с. 356]. Крім того, негативно налаштована місцева адміністрація була й проти австро-угорських підданих, які проживали в Бессарабії. С. Суляк у своїй статті «Отношение администрации Бессарабии к проживавшим на территории губернии подданным Австро-Венгрии в годы Первой мировой войны» указував на те, що до офіційного початку Першої світової війни, здійснювалася підготовка до майбутніх депортацій за етнічною ознакою австрійців, угорців, німців, болгар у віддалені губернії Російської імперії [Суляк, 2014: с. 126]. Американський дослідник Е. Лор зазначав, що попри циркуляри і домовленості стосовно проживання чи виїзду за кордон мирних людей, які були підданими Німеччини чи Австро-Угорщини, російська влада, зокрема, місцева адміністрація намагалася обмежити їхній рух, а згодом вдалася до «очищення» прикордонних регіонів від усіх підданих ворожих країн [Лор, 2012: с. 145-147]. В. Адамовський стверджував, що крім депортації австрійського населення з Бессарабії та інших регіонів, російська влада у примусовому порядку надавала громадянство підданам Австро-Угорської імперії [Адамовський, 2016: с. 223].

Чільне місце в наукових розвідках відведено питанню етнополітичних процесів на території Закарпаття, етнічний склад якого завжди був строкатим. Станом на 1914 р. в регіоні проживало 848 тис. осіб, серед яких частка українців становила 406 тис. Решта – відносилися до словаків, румунів, русинів, угорців, євреїв, німців, циганів [Горбань, 2006: с. 59]. М. Тиводар зазначав, що досить складно точно вирахувати етнічну структуру населення Закарпаття напередодні Першої світової війни. Втім він навів дані, згідно з якими спостерігалася зростання українців (станом на 1910 р. 336 727 осіб), угорців (173 914 осіб), німців (63 729 осіб) [Тиводар, 2010: с. 4]. Т. Горбань зазначала, що в умовах війни Австро-Угорська влада посилювала асиміляційний тиск на карпатських українців. В умовах розгортання бойових дій безпосередньо в регіоні, угорська влада намагалася обмежити розвиток національно-культурних організацій, використання кирилиці, замінивши її латиницею у поєднанні з мадярською фонетикою [Горбань, 2006: с. 59]. Автори монографії «Закарпаття в етнополітичному вимірі» відзначали, що здійснювалася мадяризація карпатських

українців через їхню надмірну проросійську налаштованість. Через освітні заклади, церкву та інші інституції Австро-Угорська влада намагалася не допустити поширення національних рухів у регіоні. Проте, Перша світова війна загострила національне питання на Закарпатті [*Закарпаття в етнополітичному...*, 2008: с. 73-204].

Територія Західної України стала фактично епіцентром бойових дій у роки Першої світової війни, а відтак, у регіоні відбувалися істотні етнополітичні процеси за участю українців, поляків, євреїв та представників інших спільнот. Це пов'язано насамперед з активізацією національних рухів, які фактично підготували підґрунтя для розбудови української державності. Особливе значення в цьому контексті має стаття У. Клим'юк «Українсько-польські взаємини у роки Першої світової війни в контексті націотворення». У ній дослідниця відзначала, що розвиток взаємовідносин між українцями та поляками розгорталися у напрямі конфлікту через наявність питань стосовно етнічних меж і кордонів. У результаті поляків не влаштовувало намагання українців розгортати державницькі ідеї [*Клим'юк, 2017: с. 164*]. У 1917-1918 рр. відбулося загострення відносин між українсько-польським населенням Західної України, оскільки, як відзначає І. Патер українці прагнули самостійності, у той час, як польська інтелігенція спрямувала свої політичні орієнтації на відновлення та відбудову сильної Польщі, до складу якої мала увійти Галичина [*Патер, 2017: с. 348-349*]. Водночас, як відмічає О. Морушко, політика Австро-Угорщини, з одного боку, та Росії, з іншого, спрямовувалася не на сприяння державотворенню поляків чи українців, попри відповідні відозви до них, а на фактичне завоювання цих народів [*Морушко, 2000: с. 183*]. О. Білбровець відслідковувала характерні тенденції у взаємовідносинах польського населення Західної України до Російської імперії. Вона виокремила фактично два періоди: 1) прихильного ставлення польської спільноти до Росії (літо 1914 – осінь 1915 рр.); 2) негативного ставлення до імперської політики Росії та загострення національного питання. Характерною рисою для другого періоду стала агітація Австро-Угорщини, спрямована на розкол русофільського руху та формування пронимецької та проавстрійської орієнтації поляків на Західній Україні [*Білбровець, 2015: с. 4-6*]. О. Погуляєв, у свою чергу, зазначав, що російський уряд намагався зменшити вплив польських поміщиків на міське населення, шляхом витіснення представників цієї спільноти з адміністративних посад [*Погуляєв, 2016: с. 66*]. Звісно, це також вплинуло на поступову переорієнтацію поляків. Досліджуючи суспільно-політичні орієнтації О. Білбровець помітила, що всі польські політичні сили, які активізувалися в роки Першої світової війни зазнавали змін, однак вони мали спільну мету – об'єднання всіх поляків та відновлення державності [*Білбровець, 2015: с. 114*]. Саме тому загравання інших держав з етнічними спільнотами Західної України лише поглиблювало конфронтацію між ними та зумовлювало протистояння за право на самовизначення.

Активну участь в громадсько-політичному житті в роки Першої світової війни відігравала єврейська спільнота на території Західної України. О. Погуляєв зазначав, що на Правобережжі єврейське населення станом на 1916 р. займалося здебільшого торгівлею та промисловістю [*Погуляєв, 2016: с. 66*]. Найбільше

євреїв проживало на території Волині. У роки Першої світової війни, на думку Н. Рудницької, вони активізували власну громадську діяльність, оскільки Волинська губернія розташовувалася неподалік фронту, а відтак через неї проходили біженці, які потребували допомоги. Разом з тим, активізувалися не лише благодійні та лікарські організації, але й просвітницькі, які мали помітний вплив на культурне життя в регіоні [Рудницька, 2015: с. 188]. Втім політика Російської імперії щодо євреїв Галичини та Правобережжя лише посилювала антисемітські настрої та зумовила у роки національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. погроми. Усупереч цьому, єврейська спільнота намагалася створити низку громадських об'єднань, завдання яких полягало у задоволенні основних національних, культурних, економічних потреб. В. Доценко відзначала, що більшість з цих організацій мали на меті допомогти постраждалим від війни та російської антисемітської політики [Доценко, 2014: с. 30]. Антисемітизм проявлявся насамперед в масових депортаціях, що здійснювалися Російською імперією. Е. Лор, зазначав, що російське військове командування звинувачувало євреїв у «неблагонадійності», а відтак, вимагало жорстких заходів проти них. Так, у 1915-1916 рр. розроблялися плани стосовно переселення представників цієї спільноти з прифронтової зони на територію Полтавської, Катеринославської, Чернігівської, Таврійської (крім Кримського півострова) губерній [Лор, 2012: с. 164-166], при цьому ці процеси супроводжувалися грабунками та погромами [Лор, 2012: с. 172].

Таким чином, аналіз наукового дискурсу з проблеми участі національних меншин України в політичних процесах у роки Першої світової війни засвідчив необхідність комплексного і поглибленого місця і ролі вивчення етнічних спільнот у воєнному громадсько-політичному та культурному житті на етапі глобальних змін. Історіографічний аналіз наявної наукової літератури дозволяє чітко систематизувати основні здобутки істориків у вивченні етнополітичного чиннику Першої світової війни. Досліджуючи імперську російську національну політику в умовах Першої світової війни, автори указують насамперед на переслідування етнічних спільнот, депортації (німців, австрійців, угорців, євреїв та ін.), погроми, а також утиски етнічних спільнот, які проживали у прифронтовій зоні. Це зумовлювало загострення національного питання та поширення рухів, спрямованих на самовизначення.

ЛІТЕРАТУРА

- Адамовський, 2016 – Адамовський В. І. Депортація населення України за національними ознаками в роки Першої світової війни / В. І. Адамовський // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – К-П. : Історичні науки, 2016. № 9. С. 219-232.
- Білобровець, 2014 – Білобровець О. М. Польська преса в громадсько-політичному житті України в роки першої світової війни / О. М. Білобровець // Intermarum, 2014. № 1. С. 173-182.
- Білобровець, 2015 – Білобровець О. М. Політичні настрої польського населення в Україні у 1914-1916 рр. / О. М. Білобровець // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. К. : Історія, 2015. №. 3 С. 4-8.
- Білобровець, 2015 – Білобровець О. М. Соціогуманітарний простір поляків Волині у роки Першої світової війни. / О. М. Білобровець // Вісник КНЛУ. Серія Історія, економіка, філософія, 2015. № 20. С. 99-104.
- Білобровець, 2015 – Білобровець О. М. Суспільно-політичні орієнтації поляків України в роки Першої світової війни / О. М. Білобровець // INTERMARUM: історія, політика, культура, 2015. №. 2. С. 106-118.

- Венгерська, 2014* – Венгерська В. Українське питання напередодні та в умовах Першої світової війни / В. Венгерська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К. : Історія, 2014. № 3. С. 8-11.
- Головченко, Солдатенко, 2009* – Головченко В. І., Солдатенко В. Ф. Українське питання в роки Першої світової війни: Монографія. / К. : Парламентське видавництво, 2009. 448 с.
- Горбань, 2006* – Горбань Т. Українці Закарпаття в роки Першої світової війни: етнополітичний аспект. / Т. Горбань // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2006. № 29. С. 55-67.
- Доценко, 2014* – Доценко В. О. Єврейські громадські об'єднання українських губерній Російської імперії у роки Першої світової війни / В. О. Доценко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія : Збірник наукових праць [за заг. ред. проф. О. А. Мельничука] – В. : ДП «Державна картографічна фабрика», 2014. № 22. С. 29-33.
- Дроздов, 2017* – Дроздов В. Етнічний склад міського населення Південної Бессарабії наприкінці XIX – на початку XX ст. (за матеріалами офіційної статистики). Міграції в історії і етнічних процесах України / В. Дроздов // Одеські етнографічні читання: Збірка наукових праць: наукове видання. [за ред. В. Г. Кушніра] – О. : Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, 2017. С. 135-145.
- Закарпаття в етнополітичному..., 2008* – Закарпаття в етнополітичному вимірі / К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 682 с.
- Клим'юк, 2017* – Клим'юк У. «Українсько-польські взаємини у роки Першої світової війни в контексті націотворення» / У. Клим'юк // К. : Український історичний збірник, 2017. №. 19 С. 161-174.
- Кудряченко, 1994* – Кудряченко А. Німці України: минуле і сьогодення / А. Кудряченко // Розбудова держави, 1994. №5 С. 19-23.
- Кудряченко, Калінічева, Костира, 2006* – Кудряченко А. І., Калінічева Г. І., Костира А. А. Політична історія України XX століття / А. І. Кудряченко, Г. І. Калінічева, А. А. Костира К. : МАУП, 2006. 696 с.
- Лазарович, 2013* – Лазарович М. Болгарська національна меншина України напередодні національної революції 1917-1921 рр. / М. Лазарович // Х. : Дриновський збірник, 2013. № 6 С. 187-195.
- Лазарович, 2014* – Лазарович М. Російська національна меншина України у XIX – на початку XX століття: соціально-економічний вимір / М. Лазарович // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє, 2014. № 19 С. 84-94.
- Лихачова, 2014* – Лихачова Т. М. Працевлаштування польських біженців за часів перебування у внутрішніх губерніях Російської імперії в роки Першої світової війни / Т. М. Лихачова // Х. : Вісник НТУ «Харківський політехнічний інститут», 2014. № 25 С. 70-81.
- Лозинська, 2008* – Лозинська І. Г. Українська історіографія Першої світової війни: стан та перспективи досліджень / І. Г. Лозинська // Видавництво Національного університету «Львівська політехніка» Л. : Львівська політехніка, 2008. С. 139-144.
- Лозинський, 2016* – Лозинський А. Сучасна історіографія про сутність і зміст «українського питання» напередодні першої світової війни / А. Лозинський // Проблеми гуманітарних наук. Серія «Історія» – Дрогобич, 2016. № 38. С. 150-165.
- Лор, 2012* – Лор Е. Русский национализм и Российская империя: Кампания против «вражеских подданных» в годы Первой мировой войны / Е. Лор // Перевод с английского В. Макарова. М. : Новое литературное обозрение, 2012. 304 с.
- Мазур, Баран, 2014* – Мазур О. Я., Баран І. В. Українське питання в політиці великих держав напередодні великої війни (1914-1918 рр.). / О. Я. Мазур, І. В. Баран // Вісник Національного університету «Львівська політехніка» : збірник наукових праць. Л. : Видавництво Львівської політехніки, 2014. № 784 С. 70-75.
- Макаренко, 2013* – Макаренко Т. Питання прав національних меншин у програмах партій самостійницького спрямування за доби Української Центральної Ради / Т. Макаренко // Мандрівець, 2013. № 4. С. 27-30.
- Михайлов, 2017* – Михайлов О. Значення міграційних процесів для формування кредитно-банківської системи Бессарабської губернії. Міграції в історії і етнічних процесах України / О. Михайлов // Одеські етнографічні читання: Збірка наукових праць: наукове видання. За ред. В. Г. Кушніра. – О. : Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, 2017. С. 271-277.
- Морушко, 2000* – Морушко О. О. Польське питання на початку Першої світової війни. / О. О. Морушко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка» : збірник наукових праць. Л. : Видавництво Львівської політехніки, 2014. № 408 С. 183-187.

- Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект, 2000* – Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект / За ред. І. Ф. Кураса // К.: ППІЕНД, 2000. 356 с.
- Патер, 2017* – Патер І. Українці та поляки у Галичині (березень 1917 – лютий 1918) / І. Патер // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Л.: 2017. № 29. С. 343-360.
- Погуляев, 2016* – Погуляев О. Національні меншини Правобережної України напередодні революції / О. Погуляев // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – О.: Серія «Історичні науки», 2016. № 25. С. 65-72.
- Рудницька, 2015* – Рудницька Н. Громадське життя євреїв Волинської губернії в роки Першої світової війни / Н. Рудницька // Матеріали VIII Волинської Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції [за заг. ред. проф. Г. М. Стародубець]. Ж.: 2015. С. 188-191.
- Суляк, 2014* – Суляк С. Г. Отношение администрации Бессарабии к проживавшим на территории губернии подданным Австро-Венгрии в годы Первой мировой войны / С. Г. Суляк // Русин. Международный исторический журнал. – Кишинев: Общественная ассоциация «Русь», 2014. № 3(37). С. 126-141.
- Татаринюв, 2017* – Татаринюв І. Міграційний рух населення в Бессарабії під час Першої світової війни / І. Татаринюв // Міграції в історії і етнічних процесах України. Одеські етнографічні читання: Збірка наукових праць: наукове видання. [за ред. В.Г. Кушніра]. О.: Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, 2017. С. 348-359.
- Терлюк, 2015* – Терлюк І. Росіяни в Україні: історичні особливості заселення та формування соціального і політико-правового статусу / І. Терлюк // Вісник Львівського університету. Серія історична. Л.: 2015. № 51. С. 303-324.
- Тиводар, 2010* – Тиводар М. Етнодемографічні процеси на Закарпатті (І – початок III тисячоліття) / М. Тиводар // Народна творчість та етнографія, 2010. № 1. С. 4-31.
- Турченко, 2003* – Турченко Г. Ф. Зміни в етнічному складі населення Південноукраїнського регіону у роки Першої світової війни / Г. Ф. Турченко // Культура народів Причорномор'я, 2003. № 43. С. 202-207.
- Турченко, 2015* – Турченко Г. Ф. Південноукраїнський фактор у Першій світовій війні / Г. Ф. Турченко // Науковий вісник Дипломатичної академії України, 2003. № 9. С. 372-384.
- Тучинський, 2015* – Тучинський В. А. «Бессарабське питання» у міжнародних відносинах на завершальному етапі Першої світової війни та у перші повоєнні роки / В. А. Тучинський // Народи світу і Велика війна 1914-1918 рр.: матеріали Всеукраїнської наукової конференції 3-4 квітня 2015 р. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. С. 101-108.
- Українське суспільство на шляху..., 2014* – Українське суспільство на шляху до політичної нації: історія і сучасність: колективна моногр. / кер. кол. авт. і наук. ред. д.політ.н., проф. І. Д. Дудко // Інститут історії українського суспільства ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» К.: КНЕУ, 2014. 478 с.
- Черемісін, 2017* – Черемісін О. В. Плани політичних партій на реформування міського самоврядування на початку ХХ ст. / О. В. Черемісін // Література та культура Полісся. Серія: Історичні науки, 2017. – № 87. С. 103-113.
- Ядловська, 2016* – Ядловська О. С. Діяльність єврейських партій та громадсько-політичних організацій у Південноукраїнському регіоні на початку ХХ ст. / О. С. Ядловська // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Історія, 2016. Т. 282, вип. 270. – С. 31-37.
- Ядловська, 2011* – Ядловська О. С. Етнічний склад сільського населення Півдня України напередодні 1917 р. / О. С. Ядловська // Чорноморський літопис, 2011. № 3. С. 83-86.
- Ядловська, 2013* – Ядловська О. С. Права національних меншин у розрізі програмних документів українських партій в добу Центральної Ради / О. С. Ядловська // Культура народів Причорномор'я, 2013. № 265. С. 128-130.

REFERENCES

- Adamovskij, 2016* – Adamovskij V. I. Deportaciya naselennya Ukraїni za nacional'nimi oznakami v roki Pershoї svitovoi vїjni / V. I. Adamovskij // Visnik Kam'yanec'-Podil'skogo nacional'nogo universitetu imeni Ivana Ogienka. – K-P.: Istorichni nauki, 2016. – № 9. – S. 219-232.
- Bilobrovec', 2014* – Bilobrovec' O. M. Pol'ska presa v gromads'ko-politichnomu zhitti Ukraїni v roki pershoї svitovoi vїjni / O. M. Bilobrovec' // Intermarum, 2014. № 1. S. 173-182.
- Bilobrovec', 2015* – Bilobrovec' O. M. Politichni nastroi pol'skogo naselennya v Ukraїni u 1914-1916 rr. / O. M. Bilobrovec' // Visnik Kiїv'skogo nacional'nogo universitetu im. Tarasa Shevchenka. K.: Istorija, 2015. №. 3 –S. 4-8.

- Bilobrovec', 2015* – Bilobrovec' O. M. Sociogumanitarnij prostir polyakiv Volini u roki Pershoї svitovoї vijni. / O. M. Bilobrovec' // *Visnik KNLU. Seriya Istoriya, ekonomika, filozofiya*, 2015. № 20. S. 99-104.
- Bilobrovec', 2015* – Bilobrovec' O. M. Suspil'no-politichni orientacii polyakiv Ukraїni v roki Pershoї svitovoї vijni / O. M. Bilobrovec' // *INTERMARUM: istoriya, politika, kul'tura*, 2015. – № 2. – S. 106-118.
- Vengers'ka, 2014* – Vengers'ka V. Ukraїns'ke pitannya naperedodni ta v umovah Pershoї svitovoї vijni / V. Vengers'ka // *Visnik Kiїvs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. K.* : Istoriya, 2014. № 3. S. 8-11.
- Golovchenko, Soldatenko, 2009* – Golovchenko V. I., Soldatenko V. F. Ukraїns'ke pitannya v roki Pershoї svitovoї vijni: Monografiya. / K. : Parlaments'ke vidavnicтво, 2009. 448 s.
- Gorban', 2006* – Gorban' T. Ukraїнci Zakarpattya v roki Pershoї svitovoї vijni: etnopolitichnij aspekt. / T. Gorban' // *Naukovi zapiski Institutu politichnih i etnonacional'nih doslidzhen' im. I. F. Kurasa NAN Ukraїni* – K. : IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukraїni, 2006. № 29. S. 55-67.
- Docenko, 2014* – Docenko V. O. Єvrejs'ki gromadski ob'ednannya Ukraїns'kih gubernij Rosijs'koї imperii u roki Pershoї svitovoї vijni / V. O. Docenko // *Naukovi zapiski Vinnic'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu imeni Mihajla Kocyubins'kogo. Seriya : Istoriya : Zbirnik naukovih prac' [za zag. red. prof. O. A. Mel'nichuka]* – V. : DP «Derzhavna kartografichna fabrika», 2014. № 22. S. 29-33.
- Drozdov, 2017* – Drozdov V. Etnichnij sklad mis'kogo naselennya Pivdennoї Bessarabii naprikinci HHH – na pochatku HKH st. (za materialami oficijnoї statistiki). Migracii v istorii i etnichnih procesah Ukraїni / V. Drozdov // *Odes'ki etnografichni chitannya: Zbirka naukovih prac': naukove vidannya. [za red. V. G. Kushnira]* – O. : Odes'kij nacional'nij universitet im. I. I. Mechnikova, 2017. – S. 135-145.
- Zakarpattya v etnopolitichnomu... , 2008* – Zakarpattya v etnopolitichnomu vimiri / K. : IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukraїni, 2008. 682 s.
- Klim'yuk, 2017* – Klim'yuk U. «Ukraїns'ko-pol's'ki vzaemini u roki Pershoї svitovoї vijni v konteksti naciotvorennya» / U. Klim'yuk // K. : Ukraїns'kij istorichnij zbirnik, 2017. № 19. S. 161-174.
- Kudryachenko, 1994* – Kudryachenko A. Nimci Ukraїni: minule i s'ogodennya / A. Kudryachenko // *Rozbudova derzhavi*, 1994. – № 5. S. 19-23.
- Lazarovich, 2013* – Lazarovich M. Bolgars'ka nacional'na menshina Ukraїni naperedodni nacional'noї revolyucii 1917-1921 rr. / M. Lazarovich // H. : Drinovs'kij zbirnik, 2013. – № 6 – S. 187-195.
- Lazarovich, 2014* – Lazarovich M. Rosijs'ka nacional'na menshina Ukraїni u HHH – na pochatku HKH stolit'ya: social'no-ekonomichnij vimir / M. Lazarovich // *Ukraїns'ka nauka: minule, suchasne, majbutne*, 2014. № 19. S. 84-94.
- Lihachova, 2014* – Lihachova T. M. Pracevlashtuvannya pol's'kih bizhenciv za chasiv perebuvannya u vnutrishnih guberniyah Rosijs'koї imperii v roki Pershoї svitovoї vijni / T. M. Lihachova // H. : *Visnik NTU «Harkivs'kij politekhnichnij institut»*, 2014. № 25. S. 70-81.
- Lozins'ka, 2008* – Lozins'ka I. G. Ukraїns'ka istoriografiya Pershoї svitovoї vijni: stan ta perspektivi doslidzhen' / I. G. Lozins'ka // *Vidavnicтво Nacional'nogo universitetu «L'vivs'ka politekhnika»* – L. : L'vivs'ka politekhnika, 2008. S. 139-144.
- Lozins'kij, 2016* – Lozins'kij A. Suchasna istoriografiya pro sutnist' i zmist «Ukraїns'kogo pitannya» naperedodni i pershoї svitovoї vijni / A. Lozins'kij // *Problemi gumanitarnih nauk. Seriya «Istoriya»* – Drogoich, 2016. № 38. S. 150-165.
- Lor, 2012* – Lor E. Russkij nacionalizm i Rossijskaya imperiya: Kampaniya protiv «vrazheskih poddannyh» v gody Pervoj mirovoj vojny / E. Lor // *Perevod s anglijskogo V. Makarova. M.* : *Novoe literaturnoe obozreniya*, 2012. 304 s.
- Mazur, Baran, 2014* – Mazur O. YA., Baran I. V. Ukraїns'ke pitannya v politici velikih derzhav naperedodni velikoї vijni (1914-1918 rr.). / O. YA. Mazur, I. V. Baran // *Visnik Nacional'nogo universitetu «L'vivs'ka politekhnika» : zbirnik naukovih prac'.* – L. : *Vidavnicтво L'vivs'koї politekhniki*, 2014. № 784. S. 70-75.
- Makarenko, 2013* – Makarenko T. Pitannya prav nacional'nih menshin u programah partij samostijnic'kogo spryamuvannya za dobi Ukraїns'koї Central'noї Radi / T. Makarenko // *Mandrivec'*, 2013. № 4. S. 27-30.
- Mihajlov, 2017* – Mihajlov O. Znachennya migracijnih procesiv dlya formuvannya kreditno-bankivs'koї sistemi Bessarabs'koї gubernii. Migracii v istorii i etnichnih procesah Ukraїni / O. Mihajlov // *Odes'ki etnografichni chitannya: Zbirka naukovih prac': naukove vidannya. Za red. V. G. Kushnira. O. Odes'kij nacional'nij universitet im. I. I. Mechnikova*, 2017. S. 271-277.
- Morushko, 2000* – Morushko O. O. Pol'ske pitannya na pochatku Pershoї svitovoї vijni. / O. O. Morushko // *Visnik Nacional'nogo universitetu «L'vivs'ka politekhnika» : zbirnik naukovih prac'.* L. : *Vidavnicтво L'vivs'koї politekhniki*, 2014. № 408. S. 183-187.

- Nacional'ni menshini Ukraïni u HKH stolitti: politiko-pravovij aspekt, 2000* – Nacional'ni menshini Ukraïni u HKH stolitti: politiko-pravovij aspekt / Za red. I. F. Kurasa // K. : IPIEND, 2000. – 356 c.
- Pater, 2017* – Pater I. Ukraïnci ta polyaki u Galichini (berezen' 1917 – lyutij 1918) / I. Pater // Ukraïna: kul'turn a spadshchina, nacional'na svidomist', derzhavnist'. L. : 2017. № 29. S. 343-360.
- Pogulyaev, 2016* – Pogulyaev O. Nacional'ni menshini Pravoberezhnoi Ukraïni naperedodni revolyucii / O. Pogulyaev // Naukovi zapiski Nacional'nogo universitetu «Ostroz'ka akademiya». O.: Seriya «Istorichni nauki», 2016. № 25. S. 65-72.
- Rudnic'ka, 2015* – Rudnic'ka N. Gromads'ke zhittya evreïv Volins'koï gubernii v roki Pershoï svitovoi vijni / N. Rudnic'ka // Materiali VIII Volins'koï Vseukraïns'koï naukovoi istoriko-kraeznavchoï konferencii [za zag. red. prof. G. M. Starodubec']. ZH. : 2015. S. 188-191.
- Sulyak, 2014* – Sulyak S. G. Otnoshenie administracii Bessarabii k prozhivavshim na territorii gubernii poddannym Avstro-Vengrii v gody Pervoj mirovoj vojny / S. G. Sulyak // Rusin. Mezhdunarodnyj istoricheskij zhurnal. – Kishinev : Obshchestvennaya asociaciya «Rus», 2014. № 3(37). S. 126-141.
- Tatarinov, 2017* – Tatarinov I. Migracijnij ruh naselennya v Bessarabii pid chas Pershoï svitovoi vijni / I. Tatarinov // Migracii v istorii i etnichnih procesah Ukraïni. Odes'ki etnografichni chitannya: Zbirka naukovih prac': naukove vidannya. [za red. V.G. Kushnira]. O. : Odes'kij nacional'nij universitet im. I. I. Mechnikova, 2017. S. 348-359.
- Terlyuk, 2015* – Terlyuk I. Rosiyani v Ukraïni: istorichni osoblivosti zaselennya ta formuvannya social'nogo i politiko-pravovogo status / I. Terlyuk // Visnik L'vivskogo universitetu. Seriya istorichna. – L. : 2015. № 51. S. 303-324.
- Tivodar, 2010* – Tivodar M. Etnodemografichni procesi na Zakarpatti (I – pochatok III tisyacholittya) / M. Tivodar // Narodna tvorchist' ta etnografiya, 2010. № 1. S. 4-31.
- Turchenko, 2003* – Turchenko G. F. Zmini v etnichnomu skladi naselennya Pivdenoukraïns'kogo regionu u roki Pershoï svitovoi vijni / G. F. Turchenko // Kul'tura narodov Prichernomor'ya, 2003. № 43. S. 202-207.
- Turchenko, 2015* – Turchenko G. F. Pivdenoukraïns'kij faktor u Pershij svitovij vijni / G. F. Turchenko // Naukovij visnik Diplomatichnoi akademii Ukraïni, 2003. № 9. S. 372-384.
- Tuchinskij, 2015* – Tuchinskij V. A. «Bessarabs'ke pitannya» u mizhnarodnih vidnosinah na zavershal'nomu etapi Pershoï svitovoi vijni ta u pershi povoenni roki / V. A. Tuchinskij // Narodi svitu i Velika vijna 1914-1918 rr.: materialy Vseukraïns'koï naukovoi konferencii 3-4 kvitnya 2015 r. Vinnicya : «Nilan-LTD», 2015. S. 101-108.
- Ukraïns'ke suspil'stvo na shlyahu..., 2014* – Ukraïns'ke suspil'stvo na shlyahu do politichnoi nacii: istoriya i suchasnist': kolektivna monogr. / ker. kol. avt. i nauk. red. d.polit.n., prof. I. D. Dudko // Institut istorii ukraïns'kogo suspil'stva DVNZ «Kiïvs'kij nacional'nij ekonomichnij universitet imeni Vadima Get'mana» K. : KNEU, 2014. 478 s.
- Cheremisin, 2017* – Cheremisin O. V. Plani politichnih partij na reformuvannya mis'kogo samovryaduvannya na pochatku XX st. / O. V. Cheremisin // Literatura ta kul'tura Polissya. Seriya: Istorichni nauki, 2017. № 87. S. 103-113.
- Yadlovs'ka, 2016* – Yadlovs'ka O. S. Diyal'nist' evrejs'kih partij ta gromads'ko-politichnih organizacij u Pivdenoukraïns'komu regionu na pochatku HKH st. / O. S. Yadlovs'ka // Naukovi praci CHornomors'kogo derzhavnogo universitetu imeni Petra Mogili kompleksu «Kievo-Mogilyans'ka akademiya». Seriya: Istoriya, 2016. T. 282, vip. 270. S. 31-37.
- Yadlovs'ka, 2011* – Yadlovs'ka O. S. Etnichnij sklad sil'skogo naselennya Pivdnyia Ukraïni naperedodni 1917 r. / O. S. Yadlovs'ka // CHornomors'kij litopis, 2011. № 3. S. 83-86.
- Yadlovs'ka, 2013* – Yadlovs'ka O. S. Prava nacional'nih menshin u rozrizi programnih dokumentiv ukraïns'kih partij v dobu Central'noi Radi / O. S. Yadlovs'ka // Kul'tura narodov Prichernomor'ya, 2013. № 265. S. 128-130.